۸۳-۱۰۲

فراتحلیل کیفی دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده و ارائه الگو

دکتر فرهاد شفیع‌پور مطلق [۱] هانیه ملکی [۲]

چکیده: تربیت اخلاقی دانش‌آموزان باید بر اساس نیازهای آینده صورت پذیرد چرا که تعلیم و تربیت فعالیتی آینده‌نگر و برای پرورش نسلهای آینده و انتقال میراث فرهنگی به آنان است. هدف پژوهش حاضر، شناسایی دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده بوده است. پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش کیفی - سنتزپژوهی بوده است. ابزار پژوهش، اسنادکاوی بوده و محیط پژوهش مشتمل بر همهٔ مقالاتی بوده که طی سالهای ۱۴۰۰-۱۳۷۹ منتشر شده است. شیوه نمونه‌گیری هدفمند تا حد اشباع نظری داده‌ها بوده و مطالعه مقالات تا جایی ادامه یافته که داده‌های مکفی به‌دست آمده است. در نهایت ۳۹ مقاله بر اساس ملاکهای ورودی(سال انتشار، پژوهشی بودن مقاله و امکان استخراج مضمونهای موردنیاز برای مقوله‌بندی) انتخاب شدند. شیوه تحلیل داده‌ها به‌صورت مفاهیم باز، مقوله‌محوری و مقوله هسته‌ای صورت پذیرفته است. حاصل تحلیل محتوایی استقرایی و ترکیبی مقولات و نتایج و ترکیبها، استخراج چارچوبی مفهومی در حوزه دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده حول سه سطح (تعالی عقلی - شناختی، تعالی روحی - معنوی و تعالی رفتاری -کرداری) بوده است. نتایج به‌دست آمده حاکی از ارتباط مقوله‌های رشد شناخت عقلی، رشد شناخت تجربی - علمی، رشد شناخت شهودی، رشد شناخت تعبدی، تقویت روحیه اخلاق ارزش - مدارانه، تقویت روحیه عبادی - مذهبی و تقویت روحیه معنوی، سازگاری با جامعه، رفتار مطلوب شهروندی، مسئولیت‌پذیری و مراقبت در برابر آسیبهای اخلاقی با دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان بوده است.

کلید واژگان: دلالتهای تربیتی، برنامه‌های اخلاقی، زندگی آینده، سنتزپژوهی

☑ تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱/۲۲ ☑ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۹/۲۲

۱. **نویسنده مسئول:** دانشیار گروه مدیریت آموزشی، واحد محلات، دانشگاه آزاد اسلامی، محلات، ایران. shafiepour@iaumahallat.ac.ir

۲. دانشجوی دوره دکتری برنامه‌ریزی درسی، واحد اسلام‌شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اسلام‌شهر، ایران. haniyeh.maleki64@gmail.com

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

مقدمه

تربیت اخلاقی دانش‌آموزان باید بر اساس جامعه و مقتضیات آینده آن صورت پذیرد (پاکزاد و حسینی، ۱۴۰۰). دانش‌آموزان برای زندگی در آینده به‌طور جدی نیاز به تربیت اخلاقی دارند (بیرونی‌کاشانی و همکاران، ۱۳۹۱) زیرا شرایط آینده به‌گونه‌ای است که افراد به‌طور وسیع‌تر تحت سیطره فناوریها قرار می‌گیرند و این تسلط فناوریها بر انسان تا حدی پیش می‌رود که حتی او را دچار مسخ‌شدگی می‌کند (وحیدی و شاه‌جوان، ۱۳۹۴). تربیت اخلاقی از طریق خودسازی، دگرسازی و جامعه‌سازی (مطهری، ۱۳۷۳) باید ازجمله مهم‌ترین راهبردهای آموزش و پرورش نظام اسلامی باشد چنان‌که در سند تحول بنیادین یکی از مهم‌ترین ساحتهای ششگانه، ساحت اعتقادی، عبادی و اخلاقی است و در همین راستا می‌توان گفت مهم‌ترین گامها در تربیت اخلاقی عبارت‌اند از: ایجاد فضای اخلاقی در محیطهای آموزشی و محبت معلم نسبت به دانش‌آموز. تربیت دارای ابعاد مختلف و تربیت اخلاقی یکی از ابعاد آن است که بر سایر ابعاد تأثیرگذار است (ملکی، ۱۳۹۰ : ۲۰۲). بنابه مطالعات تان[1] و همکاران (۲۰۱۸) در زمینهٔ ضرورت تربیت اخلاقی اتفاق‌نظر بسیار وجود دارد و دربارهٔ چیستی و چگونگی تربیت اخلاقی اختلاف‌نظرهای بسیار زیاد است (برکوویتز[2]، ۲۰۱۱).

گرچه موضوع تربیت اخلاقی دانش‌آموزان همواره موردتوجه مربیان تربیتی و مشاوران مدارس بوده است (بیرونی‌کاشانی و همکاران، ۱۳۹۱) و حتی صاحبنظران در حوزه‌های گوناگون تعلیم و تربیت دربارهٔ آن در قالب مقالات و کتابها بحث کرده‌اند، اما آنچه موجب پژوهش در زمینهٔ دلالتهای تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده شده، این بوده است که تغییر و تحولات به‌صورت روزافزون در حال شتاب‌یافتگی است و یکی از وظایف تعلیم و تربیت، آماده‌سازی دانش‌آموزان برای آینده‌ای است که در آن زندگی خواهند کرد (اشرافی و زاهدی، ۱۳۹۲). لذا فناوریهای پدیدارشده در آینده اخلاق و رفتار آنها را تحت‌تأثیر قرار خواهد داد (مصباح و همکاران، ۱۳۹۴). دنیای مدرن زندگی دانش‌آموزان را در رویارویی با مسائل و مشکلات جدید دچار مشکل می‌کند. آمار بالای آسیبهای روانی و رفتاری ناشی از پیچیدگیهای جامعه پیشرفته گویای این امر است (اخلاقی، ۱۳۸۸). بررسی دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی در آینده، وابسته به دیدگاه آینده‌نگری است که آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران در قالب سند تحول بنیادین به آن توجهی خاص داشته است. در بخشی از این سند به آینده‌پژوهی و پایش تحولات مؤثر بر تعلیم و تربیت رسمی عمومی به‌منظور ایفای نقش فعال در مواجهه با چالشهای پیش رو در عرصه‌های مختلف توجه شده است. تدوین برنامه‌های تربیت‌اخلاقی بدون در نظر گرفتن تغییر و تحولات آینده نتیجه‌بخش نیست و هرگونه برنامه‌ریزی باید بر اساس تغییر و تحولات حال و آینده صورت پذیرد. چنان‌که چنگ[3] (۲۰۱۱)،

1. Tan
2. Berkowitz
3. Cheng

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

تلنت-رانلز[1] (۲۰۰۷) و هیکس[2] (۲۰۱۲) بر این عقیده‌اند که آموزش و پرورش دیگر نمی‌تواند بر اساس نقشـــهای سنتی خود پاســـخگوی نیازهای جدید جامعه باشـــد، زیرا یک نظام برای بهبود خود، نیاز به تغییرات و نوآوری دارد. از این رو براساس روحیه آینده‌پژوهی، پژوهشگران تحقیق حاضر در پی آن شدند که به این مسئله بپردازند که دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده چیست و چه مدل مفهومی را می‌توان برای آن تدوین کرد؟

■ مبانی نظری پژوهش

مبانی نظری پژوهش حاضر بر پایه سند تحول بنیادین استوار است. در این سند آمده است:

در چارچوب فلسفه و رهنامهٔ نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، برنامه‌های تربیت اخلاقی باید بر این موارد اســـتوار باشـــد: تجلی‌بخش فرهنگ غنی اســـلامی، انقلابی در روابط و مناســـبات با خالق، جهان خلقت، خود و دیگران به‌ویژه تکلیف‌گرایی، مســـئولیت‌پذیری، کرامت نفس، پرهیز از اسراف، ایثارگری، نقادی و نوآوری، استکبارستیزی، دفاع از محرومان و مستضعفان و ارزشهای انقلاب اسلامی.

بر اســـاس سند تحول بنیادین، برنامه‌های تربیتی مدرسه جمهوری اسلامی ایران در افق چشم‌انداز ۱۴۰۴ جلوه‌ای اســـت از تحقق مراتب حیات طیبـــه، کانون عرضهٔ خدمات و فرصتهای تعلیم و تربیتی، زمینه‌ساز درک و اصلاح موقعیت توسط دانش‌آموزان و تکوین و تعالی پیوسته هویت آنان بر اساس نظام معیار اسلامی.

در زمینه چشم‌انداز نظام تعلیم و تربیت در سند تحول چنین آمده است: نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومـــی در افق ۱۴۰۴، با اتکاء به قدرت لایزال الهی، مبتنی بر نظام معیار اســـلامی، فرهنگ و تمدن اســـلامی - ایرانی و قوام‌بخش آنها و زمینه‌ســـاز جامعه جهانی عدل مهدوی و برخوردار از توانمندیهای تربیتی ممتاز در تراز جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه، الهام‌بخش و دارای تعامل سازنده و مؤثر با نظامهای تعلیم و تربیتی در ســـطح جهان، توانمند در زمینه‌سازی برای شکوفایی فطرت و استعدادها و شـــکل‌گیری هویت یکپارچه اســـلامی، انقلابی-ایرانی دانش‌آموزان با توجه به هویت اختصاصی آنان، کارآمد، اثربخش، یادگیرنده، عدالت‌محور و مشـــارکت‌جو، برخوردار از مربیان و مدیران مومن آراســـته به فضائل اخلاق اســـلامی، عامل به‌عمل صالح، انقلابی، آینده‌نگر، عاقل، متعهد، حق‌شناس (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰).

با توجه به مفاد قید شده در سند تحول بنیادین بی‌تردید برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده باید بر اســـاس دلالتهایی طراحی شوند که پاسخگوی مطالبه سند تحول بنیادین باشند. بر اساس مطالعات انجام‌شده، برخی از این دلالتها عبارت‌اند از:

1. Tallent-Runnels
2. Hicks

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

● دلالتهای تعالی عقلی - شناختی

برنامه‌های اخلاق تربیتی باید به‌گونه‌ای طراحی شوند که موجب رشد عقلی و شناختی دانش‌آموزان شـــوند (شریعتمداری،۱۳۸۲). در تفسیرالمیزان کلمه عقل به معنای بستن وگره زدن آمده و آن چیزی است که به‌وسیلهٔ آن خیر و شر و حق و باطل تشخیص داده می‌شود (طباطبایی،۱۳۶۴ : ۲۹). بُعد عقلانی برای پیمودن منـزل سعادت و راه تکامل نیاز به هدایت و تربیت دارد (ملکی،۱۳۹۰ : ۲۸). شرط موفقیت برنامه‌های تربیت اخلاقی، معطوف به تربیت عقلانی اســت. شـــناختهای انســـانی در قالب چهار قسم، قابل‌تقسیم است: ۱. شناخت تجربی و علمی، ۲. شناخت عقلی، ۳. شناخت تعبدی و ۴. شناخت شهودی.

کریمـــی و همـــکاران (۱۳۹۸) بدین‌نتیجه رســـیده‌اند که الزامات تعلیم و تربیـــت از منظر رویکرد آینده‌گرایی با توجه به اسناد توسعه جمهوری اسلامی ایران باید صورت پذیرد.

بنابه مطالعات علی‌پورمقـــدم و همکاران (۱۳۹۸) و غلام‌پور و همکاران (۱۴۰۰) محیط یادگیری دانش‌آموزان باید دارای جوّی اخلاقی باشد. علامه طباطبایی (به‌نقل از حسنی، ۱۳۸۳ : ۲۰۵) معتقد است که دلالتهای تربیت اخلاقی باید بیشتر بر اساس ارزش‌شناسی استوار باشد. در چنین حالتی است که افراد در امور مختلف، ارزشها را معیار قرار می‌دهند که این امر آنها را از انحرافات مبرا می‌سازد.

● دلالتهای تعالی روحی - معنوی

برنامه‌های تربیت اخلاقی مادامی باارزش است که به تعالی روحی و معنوی دانش‌آموزان منجر شود. هدفداری مربی مبنی بر رشـــد دادن متربی و کمال‌یابی تربیت‌شونده، هدفی است که باید به‌طور جدی در طراحی برنامه‌ها مدنظر قرار گیرد. رشد روحی و معنوی با بی‌ارزش تلقی کردن امور دنیوی و مشخص کردن هدف واقعی برای ارتقای انســـان (خداپرستی) عامل مهمی در ایجاد آرامش آدمی است (جانیپور و لطفی،۱۳۹۴).

پایه‌ریـــزی برنامه‌های تربیت اخلاقی بر ارزشـــهای معنوی موجب متبلور شـــدن فطرت خداجویی می‌شود. توسعه رابطه انسان با خدا، راهبردی برای بهبود بُعد روحی و معنوی اوست. خداوند در آیه ۱۸۶ ســـوره بقره می‌فرماید:«وَ إِذَا سَأَلَکَ عِبَادِی عَنِّی فَإِنِّی قَرِیبٌ أُجِیبُ دَعْوَةَ الدّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْیَسْتَجِیبُوا لِی: و هنگامی که بندگان من، از تو درباره من سؤال کنند،(بگو:) من نزدیکم! دعای دعاکننده را، به‌هنگامی که مرا می‌خواند، پاسخ می‌گویم.»

بنابه مطالعات رهنما (۱۳۷۸) و کاظمی و بهرامی(۱۳۹۱) تربیت اخلاقی از مهم‌ترین وظایف تعلیم و تربیت در هر جامعه است و هدف آن پرورش شهروندانی است که علاوه بر برخورداری از هوش و ذکاوت، افرادی با فضیلت، خیر و نیکوکار بار آیند.

بنابه مطالعات عباسی دره‌بیدی و رستگارمقدم (۱۳۹۴) تربیت دینی و اخلاقی از ضروریات دوره معاصر و آینده است و امری است که با انتقال ارزشها و هنجارهای دینی ارتباط دارد. نهادینه شدن ارزشها و باورهای دینی در شخص، از عوامل بازدارنده و ضمانت اجراهای رفتار صحیح و مناسب در قبال دیگران و جمع است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

بنابه مطالعات حیدری‌صوفیانی و همکاران(۱۳۹۴) برنامه‌های تربیت اخلاقی باید بر اســـاس چهار رویکرد تبیین ارزشها، تربیت منش، رشد شناختی و تربیت اسلامی تدوین شوند.

بنابه مطالعات ابراهیمی و همکاران(۱۳۹۸) مولوی بر این باور اســـت که ساختار باورهای انسان متأثر از ویژگیهای اخلاقی او شـــکل می‌گیرد و آلودگیهای اخلاقی، معرفت بشر را به انحراف می‌کشد. مطالعات اشـــرافی و زاهدی (۱۳۹۲) نشـــان دادند که از دلالتهای برنامه‌های اخلاق تربیتی، تقویت روحیه اخلاق ارزشمدارانه است.

پـژوهش زکی‌زاده (۱۳۹۵) نشـان داد که از دلالتهـای برنامـه‌هـای اخـلاق تربـیتی، تقـویـت روحیهٔ عبادی-مذهبی اســـت. درونی‌سازی ایمان از طریق رشـــد روحیه عبادی-مذهبی میسر است. خداوند در آیه ۷ ســـوره حجرات می‌فرماید: «وَلَكِنَّ‌اللهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَ زَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ: اما خداوند ایمان را محبوب شما قرار داده و آن را در دلهایتان زینت بخشیده و کفر و فسق و گناه را منفورتان قرار داده است؛ کسانی که دارای این صفات‌اند، هدایت یافته‌گانند». داشـــتن روحیه عبادی-مذهبی به روحیه معنوی می‌انجامد. چنانکه در آموزه‌های دینی، رســـیدن به رشـــد معنوی تنها در گرو ارتباط با خداوند است. خداوند در مورد قرب الهی در آیات ۲۲ و ۲۳ ســـوره قیامت می‌فرماید: «وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ ناضِرَةٌ إِلى رَبِّها ناظِرَةٌ: (آری) در آن روز صورتهایی شـــاداب و مسرور اســـت و به پرودگار می‌نگرد». مطالعه سات[1] و همکاران (۲۰۰۹) بیانگر آن است که دینداری بر حساسیتهای اخلاقی افراد تأثیرگذار است.

● دلالتهای تعالی رفتاری-کرداری

غـــرض از تـدویـن برنـامه‌هـای اخلاق تربیتی شکل‌دهـی بـه رفتـار و کردار در مسیر معـطوف به تحقق‌پذیرفتن اهداف مرتبه عالی رشـــد انسانی باشـــد. کم‌توجهی به نقش برنامه‌های تربیت اخلاقی و توجه صرف به پرورش علمی دانش‌آموزان موجب پرورش تک‌بُعدی و تک‌ســـاحتی آنها می‌شود. داشتن رفتارهای انسان‌دوستانه بسیار در قرآن سفارش شده است. چنان‌که در سوره التوبه، آیه ۱۰۳ آمده است: «خُذْ مِنْ أَمْوالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِها وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلاتَكَ سَـــكَنٌ لَهُمْ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» یعنی از اموالشان صدقه (زکات) بگیر تا بدین وسیله آنان را (از بخل و دنیاپرستی) پاک‌سازی و رشدشان دهی و بر آنان درود فرست (و دعا کن) زیرا دعای تو برای آنان آرامشی است و خدا شنوای داناست.

■ سؤالات پژوهش

۱. دلالتهـای برنامه‌هـای تربـیت اخـلاقی دانـش‌آمـوزان بـرای زنـدگی آینـده در سـطح تعـالی عـقلی-شناختی کدام‌اند؟

1. Saat

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

۲. دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده در سطح تعالی روحی - معنوی کدام‌اند؟
۳. دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده در سطح تعالی رفتاری -کرداری کدام‌اند؟

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف بنیادی - کاربردی، رویکرد به‌کار گرفته‌شده کیفی و از نوع سنتزپژوهی است که با انجام دادن تحلیل محتوای استقرایی، سپس سنتزپژوهی از تحلیلهای انجام‌شده همراه بوده است. در این پژوهش مقولات و مضامین اصلی استخراج و پس از دسته‌بندی و انتخاب مقولات اصلی، ترکیبی از این مقولات انجام شده که منجر به طراحی چارچوبی مفهومی برای دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده شده است (شهاب[1] و همکاران، ۲۰۱۵). در این پژوهش روش سنتزپژوهشی با رویکرد شش مرحله‌ای (گاف و مک‌گرگور[2]، ۲۰۰۷) ذیل انجام شده است.

مرحله اول: تعیین معیارهای ورود

در این پژوهش سه ملاک برای انتخاب مقالات مدنظر قرار گرفته است. ۱. سال انتشار آنها از ۱۳۷۹ به بالا باشد، ۲. مقاله و سند مطالعه‌شده پژوهشی باشد و ۳. امکان استخراج مضمونهای موردنیاز برای مقوله‌بندی.

مرحله دوم: جستجو

دومین مرحله، جستجو و بازیابی مقالات بر اساس کلیدواژگان از طریق پایگاههای اطلاعاتی خارجی و داخلی بوده است. برای جستجو و بازیابی مقالات موردنیاز در زمینهٔ دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی از کلید واژگان ذیل استفاده شد.

جدول ۱. کلیدواژگان جستجوی مقالات

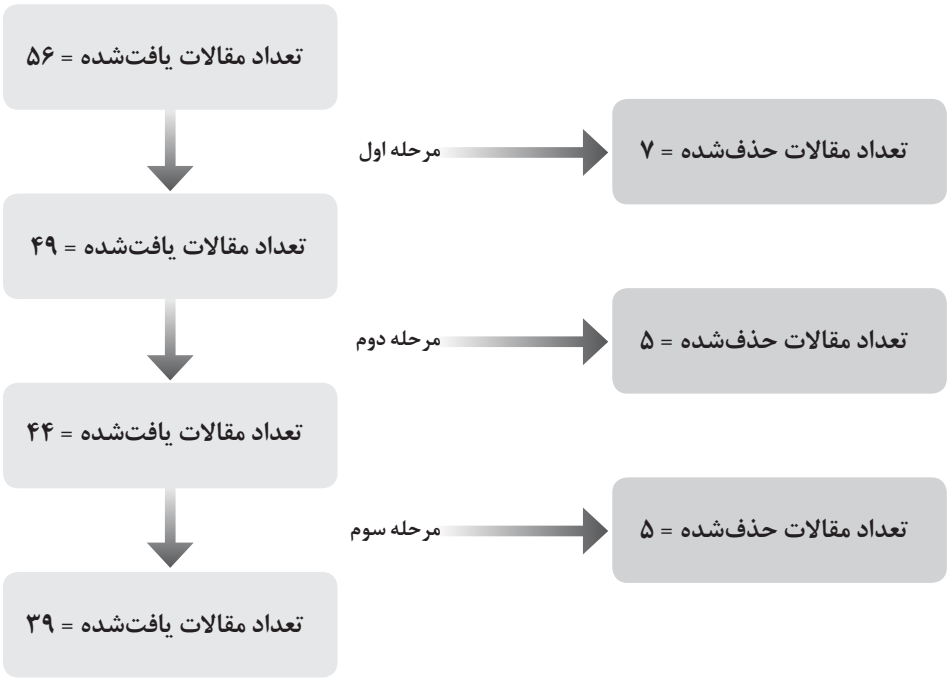
کلید واژگان فارسی	کلید واژگان انگلیسی
استلزامات تربیت اخلاقی	**Requirements of moral education**
برنامه‌های تربیتی	**Educational programs**
نیازهای تربیتی آینده	**Future educational needs**
ضرورتهای تربیت اخلاقی	**Necessities of moral education**
اهمیت برنامه‌های تربیت اخلاقی	**The importance of moral education programs**
دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی	**Implications of moral education programs**
دلالتهای اخلاق تربیتی	**Implications of educational ethics**

1. Shihab
2. Gough & Macgregor

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

مرحله سوم: غربالگری

در سومین مرحله، فرایند غربالگری صورت پذیرفت. در این مرحله مقالاتی مورد توجه قرار گرفتند کـــه واژه‌های مترادف یا واژه‌هایی را که به‌گونه‌ای مفهوم دلالتهای اخلاق تربیتی را پوشـــش می‌دادند، مشتمل می‌شدند. از این‌رو پژوهشهایی که در مرحله تحلیل و پالایش از مقولات مرتبط با عنوان پژوهش برخوردار بودند، انتخاب شدند. ابتدای جستجو و غربالگری، ۵۶ مطالعه در زمینهٔ تربیت اخلاقی از سال ۱۳۷۹ به بالا استخراج شد و در نهایت بر اساس محوریت دلالتهای تربیت اخلاقی ۳۹ مقاله باقی ماند.

شکل ۱. فرایند دستیابی به مقالات مورد نظر برای مطالعه و استخراج یافته‌ها

مرحله چهارم: کدگذاری و نقشه‌برداری

در چهارمین مرحله، مقوله‌بندی پژوهشهای غربال‌شده صورت پذیرفت و طی آن، مقوله‌بندی مبتنی بر مفاهیم، مقوله محوری و مقوله هسته‌ای صورت گرفت.

مرحله پنجم: ارزیابی

در پنجمین مرحله، مقوله‌های دسته‌بندی‌شده به شیوه کدگذاری بر اســـاس دو معیـار کـیفیت و مرتبط بودن (متناســـب با هدف بودن)، تحلیل و واکاوی انتقادی شـــده (گاف و مک‌گرگور، ۲۰۰۷) و انتخاب شدند. به این صورت که پـــژوهشها از طـــریق این سؤالات مـورد داوری قرار گرفتند و در

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

نهایـــت معتبرترین و مرتبط‌ترین آنها، انتخاب شـــدند: ۱. آیا پژوهش موردنظر با هدف ســـنتزپژوهی حاضر ســـازگار اســـت؟ ۲. آیا ویژگیهای پژوهش (از جمله ویژگیهای نمونه، ماهیت مداخله، نوع ابزار استفاده‌شـــده و ...) از اعتبار لازم برخوردارند و می‌توان آنها را برای ســـنتزپژوهی استفاده کرد؟ ۳.آیا پژوهش به‌خوبی اجرا شده است؟ ۴. آیا داده‌های پژوهش موردنظر از روایی و اعتبار لازم برای تحلیل یا تفسیر برخوردارند؟

مرحله ششم: سنتز

در ششـــمین مرحله تلاش شد که الگوی مفهومی دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده تدوین و ارائه شود که در سه سطح تعالی عقلی-شناختی (شناخت عقلی، شناخت تجربی-علمی، شـــناخت شـــهودی و شناخت تعبدی)، ســـطح روحی-معنوی (تقویت روحیه اخلاق ارزش- مدارانـــه، تقویـــت روحیه عبادی-مذهبی و تقویت روحیه معنوی) و ســـطح رفتاری-کرداری (ســـازگاری با جامعه، رفتار مطلوب شهروندی، مســـئولیت‌پذیری و مراقبت در برابر آسیبهای اخلاقی) طراحی شد.

ابـــزار پژوهش، اســـنادکاوی و محیط پژوهش مشـــتمل بـــر کلیه مقالاتی بوده که طی ســـالهای ۱۴۰۰-۱۳۷۹ منتشـــر شده است. شیوه نمونه‌گیری هدفمند تا حد اشباع نظری داده‌ها بوده و مطالعه مقالات تا جایی ادامه یافت که داده‌های مکفی به‌دســـت آمد. در نهایت ۳۹ مقاله بر اســـاس ملاکهای ورودی انتخاب شدند. شیوه تحلیل داده‌ها به‌صورت مفاهیم باز، مقوله‌محوری و مقوله هسته‌ای صورت پذیرفت.

ابـــزار گردآوری اطلاعات در این پژوهش، جداول محقق‌ســـاخته و فیش‌برداری از نتایج و یافته‌های مقالاتی بوده اســـت که در مورد عنوان تحقیق (دلالتهـــای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده) انجام شـــده است. لذا ابتدا مقالات موردنیاز از سایتهای معتبر داخلی و خارجی گردآوری شد و پس از بررسی دقیق آنها، مطالب مرتبط با موضوع پژوهش در جدول محقق‌ساخته داده‌های خام بارگذاری شـــد و در ادامه مطالب تکراری حذف شـــد و مطالب اصلی گردآوری شده، مورد بررسی قرار گرفتند. در مرحله بعدی از جدول ســـنتز (دسته‌بندی) جهت تهیه مقوله محوری و مقوله‌های هسته‌ای استفاده شد.

برای افزایش اعتبار اطلاعات و داده‌ها از روش تحلیل افراد بیرون از محدوده پژوهش استفاده شد تا موارد مغفول‌مانده در پژوهش مشـــخص شوند. به همین دلیل در پژوهش حاضر، مقوله‌های مستخرجه را ســـه نفر از اساتید حوزه مطالعات برنامه درســـی و دو نفر از اساتید و صاحبنظران حوزه تربیت دینی موردبررسی قرار دادند و نهایتاً تأیید شدند. از این سه نفر استاد، دو نفر دارای درجه علمی استادیاری و یک نفر دارای درجه علمی دانشیاری بودند که همگی از اساتید دانشگاه آزاد اسلامی بودند. دو نفر استاد دیگر تا سطح خارج در حوزه علمیه تحصیل کرده بودند.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

به‌منظور تأمین پایایی و برای اطمینان یافتن از نحوه دسته‌بندی داده‌های به‌دست آمده از سنتزپژوهی صورت‌گرفته، از دو نفر ارزشـــیاب جهت وارسی مجدد یافته‌ها بهره‌گیری شد که به‌منظور تأیید پایایی، از فرمول تعیین پایایی گالوین[1](۲۰۱۵) استفاده شده است.

$$\text{درصد پایایی} = \frac{\text{۲} \times \text{تعدادتوافقات}}{\text{کل تعداد مقوله}} * ۱۰۰$$

پس از وارسی ۲۶۹ مقوله مستخرجه اولیه، در نهایت ۲۴۵ مفهوم به تأیید اساتید منتخب رسید.

یکی از شـــیوه‌های تحلیل داده‌ها در پژوهشـــهای کیفی، روش کدگذاری بـــاز، محوری و انتخابی است(جایاســـانکار[2] و همکاران،۲۰۲۱). در پژوهش حاضر برای تحلیل داده‌ها از روش دسته‌بندی کردن مقوله‌ها مبتنی بر مصادیق به‌دســـت آمده در قالب یافته‌ها و نتایج پژوهشهای انتخاب‌شده استفاده شده است.

ویژگیهای مقالات مورد مطالعه

جدول ۲. ویژگیهای مقالات مورد مطالعه

تعداد مقاله	روش تحقیق	ابزار مطالعه	۷۹ - ۸۵	۸۶ - ۹۲	۹۳ - ۹۸
۲۶	**توصیفی - تحلیلی**	اسنادکاوی	۴	۱۳	۹
۱	**نظریه داده بنیاد کلاسیک**	مصاحبه			۱
۳	**شیوه تفسیری**	اسنادکاوی	۱	۱	۱
۴	**توصیفی - پیمایشی**	پرسشنامه	۱	۱	۲
۱	**کمی - تجربی**	پرسشنامه		۱	
۱	**تحقیق‌بنیادی**	تحلیل محتوا			۱
۳	**توصیفی از نوع همبستگی**	پرسشنامه	۱	۱	۱

1. Galvin
2. Jayasankar

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

یافته‌های پژوهش

سؤال اول پژوهش: دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده در سطح تعالی عقلی - شناختی کدام‌اند؟

جدول ۳. دسته‌بندی مفاهیم و مقوله‌های مستخرجه از مقالات در سطح تعالی عقلی - شناختی

ردیف	مفاهیم	مقوله	منابع	مقوله هسته‌ای
۱	• پرورش بُعد عقلانی انسان، درک عقلانی عالم هستی، راهیابی به مسیر صحیح زندگی، حقیقت‌شناسی، عبرت‌آموزی، مشورت با خردمندان، تأمل در غایت نظام هستی، کسب بینش، نگرش، معنایابی و شناخت صحیح ارزشها و تحکیم خانواده، تقویت مهارتهای تفکر، تصمیم‌گیری، رشد عقلانیت فردی در هندسه معرفت دینی و تربیت عقلانی از جنبه فردی	شناخت‌عقلی	پاکزاد و حسینی (۱۴۰۰)؛ مرزوقی و صفری (۱۳۸۶)؛ ذوالفقاری (۱۳۹۴)؛ سلمان‌زاده و فرهادی (۱۳۹۴)؛ عقیلی و همکاران(۱۳۹۷)؛ کریمی و همکاران (۱۳۹۸)، آریان و رحیمی‌زاده (۱۳۹۹)	سطح تعالی عقلی - شناختی
۲	• شکوفایی استعدادهای علمی و عملی اخلاقی، پرورش تفکر انتقادی، بررسی مسائل پیشرو در آینده، شناسایی راه‌حلها، مطالعه و وارسی راه‌حلهای پیشنهادی، نقد و بررسی جامعه فناورانه، شناسایی جلوگیری از خودبیگانگی، رشد شناختی، رشد عاطفی	شناخت تجربی - علمی	حیدری‌زاده و همکاران (۱۳۹۷)	
۳	• رسیدن به شناخت شهودی، شناخت از طریق مشاهده (شهود عرفانی)، شناخت اشراقی (حقیقت دانش)، عدم وابستگی به دنیا، درک حکمت دنیا، بهره‌گیری از دنیا برای سعادت، درک غایت هستی، حرکت به‌سوی غایت هستی، دستیابی به‌سعادت، محبت راستین، حیات حقیقی (شخصیت درونی) و دوری از غفلت	شناخت شهودی	نوروزی و هاشمی‌اردکانی (۱۳۹۱)	
۴	• اصل محافظت و مراقبت بر نماز، اصل محافظت و مراقبت بر روزه‌داری ، اصل انفاق مالی، اصل توجه به حقوق دیگران، اصل اصلاح شرایط، اصل تعالی تدریجی، شناسایی آثار رذائل و فضائل اخلاقی مبتنی بر متون دینی، آشنایی با فضائل اخلاقی بر اساس روایات، آشنایی با فضائل اخلاقی بر اساس آیات قرآن	شناخت تعبدی	علی‌پورمقدم و همکاران (۱۳۹۸)؛ وحیدی و شاه‌جوان (۱۳۹۴)؛ حسنی (۱۳۸۳)	

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

در پاسخ به سؤال اول می‌توان گفت که الگوی دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده مشتمل بر مقوله‌های رشد شناخت عقلی، رشد شناخت علمی - تجربی، رشد شناخت شهودی و رشـــد شناخت تعبدی بوده اســـت و نتیجه مقوله محوری و سنتزپژوهی سطح تعالی عقلی - شناختی است که در جدول شماره ۳ نشان داده شده است.

◉ سؤال دوم پژوهش: دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده در سطح تعالی روحی - معنوی کدام‌اند؟

جدول ۴. دسته‌بندی مفاهیم و مقوله‌های مستخرجه از مقالات در سطح سطح تعالی روحی - معنوی

ردیف	مفاهیم	مقوله	منابع	مقوله هسته‌ای
۱	● تهذیب و تزکیه نفس، احترام به حقوق دیگران، بیان مدلهای اخلاقی، رفع ابهامات اخلاقی، عاملیت آدمی و اراده او، خدمت به جامعه، ظلم نکردن به دیگران، هدایت عقل عملی فردی، تقویت باورها و عادات اخلاقی، حفظ سنتهای اخلاقی، مراعات مسائل اخلاقی، انتقال میراث فرهنگی، در نظر گرفتن بحرانها و انحطاطات اخلاقی، حفظ ارزشهای اخلاقی	تقویت روحیه اخلاق ارزشمدارانه	لو[1] و همکاران (۲۰۲۰)؛ سجادی (۱۳۷۹)؛ وجدانی و همکاران (۱۳۹۲)؛ رهنما (۱۳۷۸)؛ کاظمی و بهرامی (۱۳۹۱)	سطح تعالی روحی ـ معنوی
۲	● تقویت بنیانهای اخلاقی دانش‌آموزان، تقویت نگرش و التزام عملی به نماز، بهبود حضور قلبی در نماز، بالندگی در زندگی، شکوفا نمودن استعدادها، رسیدن به آرمانهای خود، رسیدن به سرمنزل‌مقصود، تقویت نیروی ایمان، تقویت اراده، تقویت تعقل، رشد منطقی بودن، دینداری واقعی، شکوفایی استعدادها	تقویت روحیه عبادی - مذهبی	تقوی نوجه‌ده‌سادات و همکاران (۱۳۹۵)؛ اخلاقی (۱۳۸۸)؛ زکی‌زاده (۱۳۹۵)	
۳	● تقویت دیدگاههای معنوی، تربیت و رشد صلاحیتهای معنوی، جلوگیری از احساس بی‌هویتی در آینده، بهبود ارتباط فردی با خدا، بهبود روابط معنوی، تقویت ایمان به خدا، توسعه تحقق فضائل اخلاقی، پرورش قوای مقدس و روحانی، رشد قوه تشخیص حق و باطل، رشد فضائل اخلاقی	تقویت روحیه معنوی	سات و همکاران (۲۰۰۹)؛ سالاری و همکاران (۱۳۹۵)	

1. Lu

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

در پاسخ به سؤال دوم می‌توان گفت که الگوی دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده مشتمل بر مقوله‌های تقویت روحیه اخلاق ارزش-مدارانه، تقویت روحیه عبادی-مذهبی و تقویت روحیه معنوی بوده است که نتیجه مقوله محوری و سنتزپژوهی سطح تعالی روحی-معنوی است که در جدول شماره ۴ نشان داده شده است.

◉ سؤال سوم پژوهش: دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده در سطح تعالی رفتاری - کرداری کدام‌اند؟

جدول ۵. دسته‌بندی مفاهیم و مقوله‌های مستخرجه از مقالات در سطح تعالی رفتاری - کرداری

ردیف	مفاهیم	مقوله	منابع	مقوله هسته‌ای
۱	• افزایش میزان تحمل‌پذیری نظرات مخالف، گسترش روحیه سازگاری، بهبود وفاق اجتماعی، یادگیری نحوه طرز برخورد صحیح با دیگران در جامعه، بهبود تعامل با محیط، سازگاری با محیط، شناخت حدود آزادی فعالیتها، برخورد صحیح با مسائل زندگی، بهبود رابطه فرد و جامعه، بهبود شعور فردی و اجتماعی، چگونگی و ابعاد تأثیرات جامعه بر فرد	سازگاری با جامعه	بهرادفر و همکاران (۱۳۹۷)؛ آتشی و همکاران (۱۳۹۷)	سطح تعالی رفتاری - کرداری
۲	• تربیت شهروند آینده ، آشنایی با رفتار مطلوب جهانی، توجه به نحوه بهره‌گیری از فناوری اطلاعات، بهبود رفتارهای نامتناسب، برطرف‌سازی رفتارهای نابهنجار، درک درست از جو آزادمنشانه، یادگیری نحوه تبادل اندیشه، بیان شیوه بحث و گفت‌وگو	رفتار مطلوب شهروندی	قائدی (۱۳۸۵)؛ کِری[1] (۲۰۱۰)	
۳	• احساس مسئولیت، مشارکت ا جتماعی، پرهیز از بی‌تفاوتی، افزایش آگاهی در رابطه با فناوریها، آگاهی در مورد آسیبهای فناوریهای دیجیتالی، پیشگیری از احساس بی‌هویتی	مسئولیت‌پذیری	ماشینچی و همکاران (۱۳۹۶)	
۴	• آشنایی با اثرات مخرب و پیامدهای منفی فضای مجازی، نحوه مصونیت از آسیبهای اخلاقی فضای سایبری، نحوه برخورد با تعارض ارزشها، پیشگیری از بحران هویت، پیشگیری از اختلال در شکل‌گیری شخصیت، رفع شکاف نسلها، آشنایی با چالشهای اخلاقی آینده، آشنایی با مشکلات تربیتی آینده	مراقبت در برابر آسیبهای اخلاقی	برقی و مستانه (۱۳۹۶)؛ مرادی‌مخلص و همکاران (۱۳۹۷)	

1. Curry

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

در پاســـخ به سؤال ســـوم می‌توان گفت که الگوی دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده مشتمل بر مقوله‌های رفتار مطلوب شهروندی، سازگاری با جامعه، مسئولیت‌پذیری و مراقبت در برابر آسیبهای اخلاقی بوده است که نتیجه کدگذاریهای محوری و سنتزپژوهی سطح تعالی رفتاری - کرداری است که در جدول شماره ۵ نشان داده شده است.

شکل ۲. الگوی مفهومی دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده

■ بحث و نتیجه‌گیری ■

آماده‌ســـازی دانش‌آموزان برای زندگی آینده، مســـتلزم بهره‌گیری از برنامه‌هایی است که به رشد و تربیت اخلاقی آنها می‌پردازند. برنامه‌های تربیت اخلاقی باید بر دلالتهایی استوار باشند که آنها را در برابر آسیبهای اخلاقی نشأت گرفته از شرایط و مقتضیات آینده مصونیت بخشد. یافته‌های به‌دست آمده در پاسخگویی به سؤال اول بیانگر آن است که دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده در سطح رشد عقلی - شناختی قابل‌تأمل بوده است. نتایج پژوهش با مطالعات ذوالفقاری(۱۳۹۴)، سلمان‌زاده و فرهادی(۱۳۹۴)، عقیلی و همکاران (۱۳۹۷)، کریمی و همکاران(۱۳۹۸) و علی‌پورمقدم و همکاران (۱۳۹۸) همسو بوده است. بر این اساس برنامه‌های تربیت اخلاقی که برای دانش‌آموزان طراحی می‌شوند باید مشتمل بر رشد عقلی، علمی، شهودی و تعبدی باشند.

در اندیشـــهٔ اسلامی به پرورش جنبه‌های عقلانی در ســـاماندهی به نظام فکری یا ایدئولوژی انسان

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

اهمیت بسیار داده شده است به‌گونه‌ای که برخی اعتقاد دارند که از ویژگیهای اصلی تربیت اخلاق اسلامی تکیه بر عقل و تأکید بر جنبه‌های عقلانی آدمی است. رشد علمی از دیگر جوانب رشد شناختی است که در سایه رشد عقلی برای دانش‌آموزان میسر می‌شود. درک شهودی وابسته به ایجاد ادراک فلسفی عالم هستی و بازنمایی پدیده‌های بوده که انسان با آن در رابطه است. شناخت شهودی نیز با شناخت تعبدی که برگرفته از روایات و احادیث و اعتقادات و باورداشتهای ایدئولوژیکی است، گسترش می‌یابد. تقویت شناختی تعبدی موجب می‌شود که انسانها در آینده دچار مسخ‌شدگی نشوند و رابطه خود را با خالق یگانه هستی همواره حفظ کنند که روشنی‌بخش و آرام‌بخش دلهای پرتلاطمی است که شرایط نابسامان سبب می‌شود. در واقع برای تبیین دلالت رشد عقلی-شناختی می‌توان چنین گفت که فراهم‌سازی زمینه رشد عقلی و شناختی دانش‌آموزان از استلزامات تربیت اخلاقی برای زندگی آینده آنان محسوب می‌شود.

یکی از سطوح دلالتهای شناخت عقلی-شناختی، رشد علمی است. در نظام تعلیم و تربیت باید همواره برای آماده‌سازی دانش‌آموزان برای زندگی آینده به رشد علمی آنها توجه شود. در این راستا توجه متولیان امر تعلیم و تربیت به توسعه مبانی فکری دانش‌آموزان به‌منظور بهبود قوه تجزیه و تحلیل در آنها امری ضروری به‌نظر می‌رسد. در چنین حالتی می‌توان در قالب برنامه‌های تربیتی، زمینه رشد عقلی دانش‌آموزان را برای ورود به زندگی آینده فراهم ساخت.

رشد شناخت شهودی از دیگر سطوح دلالتهای شناخت عقلی-شناختی است. برنامه‌های تربیتی باید با هدف تعمیق بخشیدن به باورها و توسعه فرهنگ دینی در میان دانش‌آموزان زمینه رشد شناخت شهودی را فراهم آورند. معرفت شهودی انسان به خود و خداوند، عین کمال است و در رسیدن آدمی به‌کمال بالاتر نیز نقش ایجابی دارد.

رشد شناخت تعبدی، بُعد دیگری از سطوح شناخت عقلی-شناختی است. شناخت تعبدی منجر به برقراری ارتباط با حیات معقول می‌شود (سعادتمند، ۱۳۹۸). این نوع شناخت، با درنوردیدن حصار زمان و مکان، بهروزی را برای بشر به ارمغان می‌آورد و انسان را وارد فضایی می‌کند که در چنین فضایی کثرت‌گرایی حاصل از توجه به تنوع شناختی انسان با واقعیات زندگی او هماهنگ‌تر خواهد بود و دستاورد عملی بهتری هم خواهد داشت.

یافته‌های پژوهش در پاسخگویی به سؤال دوم بیانگر آن است که دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آموزان برای زندگی آینده در سطح رشد روحی-معنوی مشتمل بر مقوله‌های تقویت روحیه اخلاق ارزش-مدارانه، تقویت روحیه عبادی-مذهبی و تقویت روحیه معنوی بوده است. نتایج تحقیق با مطالعات جانیپور و لطفی (۱۳۹۴)، لو و همکاران(۲۰۲۰) و ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۸) همسو بوده است. تربیت دینی فرایندی پیچیده است که باید عالمانه و آگاهانه به آن پرداخت و ضرورت دارد با نگرشی جدید به این کار همت گمارده شود. تربیت در فضای تحقیر منجر به پرورش عناصری می‌شود

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

که هیچ اراده‌ای از خود ندارند و به بهترین ابزار و اهرم قدرتهای شـــیطانی مبدل می‌شوند. رشد روحیه دینی و مذهبی در دانش‌آموزان موجب دوری آنها از رفتارهای غیراخلاقی و بزهکارانه می‌شود.

در واقع رشـــد روحی-معنوی دانش‌آموزان موجب می‌شـــود که آنها نسبت به بُعد پایدار و جاودانه انســـانها کـــه همانا بُعد روحی-معنوی اســـت، آگاهی یابند، از این رو از درهـــم تنیدگی با آینده‌ای که پیشرفتهایش منجر به گسترش تعلقات مادی و دنیوی می‌شود، رهایی یابند. رشد معنوی منجر به بینش و بصیرت، تخیل، خودآگاهی، خودفهمی، کنجکاوی و معناکاوی، وحدانیت و غایتمندی می‌شود. واقعیت جهان هســـتی بس فراتر از پیشرفتهای فناورانه آینده است و زندگی انسانی در سایه توجه به ارزشهای اخلاقی و معنوی ارتقا می‌یابد. لذا از دلالتهای تربیت اخلاقی، رشـــد روحی و معنوی دانش‌آموزان است که سبب می‌شود، به اموری که از سنخیت انسان است بیشتر توجه کنند و به اموری که با وجوه انسانی هیچ سنخیتی ندارند، وابستگی پیدا نکنند که در صورت وابسته شدن، روح آنها را آزرده خاطر می‌کند زیرا خاصیت ترضیع‌کنندگی آنها در مقطعی از زمان است و پایداری ندارد.

بر اساس یافته‌ها، یکی از سطوح رشد روحی-معنوی، تقویت روحیه اخلاق ارزشمدارانه است. روحیه اخلاقی دانش‌آموزان از یک‌سو تحت‌تأثیر درونی‌شدن معیارها و ارزشها قرار دارد و از سوی دیگر به آگاهی آنها نسبت به خیر و شر وابسته است. در حدیثی از حضرت علی (ع) چنین آمده است :«أکرِهْ نفسَکَ علی الفَضائلِ، فإنّ الرذائلَ أنتَ مَطبوعٌ علَیها» یعنی با سعی و مجاهده فضائل را به نفس سرکش خود تحمیل کن و به خلاف میل و رغبتش او را به پاکی و نیکی وادار نما، زیرا خواهش طبیعی و رغبت نفسانی بشر به شهوات ناروا و رذایل اخلاقی است و قبول فضایل و ملکات پاک به خلاف تمایلات فطری نفس است.

بر اساس یافته‌ها، یکی از سطوح رشد روحی-معنوی، تقویت روحیه عبادی-مذهبی است. روحیه عبادی-مذهبی وابســـته به تربیت دینی و عبادی است. این نوع تربیت که شامل پرورش بُعد معنوی و ایجاد زمینه ارتباط با خداوند است، بسیار مورد تأکید پیشوایان دینی بوده است. تربیت عبادی، مکمل تربیت اعتقادی است و تربیت اعتقادی موجب تحکیم باورداشتهای معرفتی می‌شود که درونی‌سازی آنها در دانش‌آموزان، منجر به شـــکل‌دهی رفتار در زندگی در ابعاد مختلف فردی و اجتماعی و متعالی شدن می‌شود.

بر اســـاس یافته‌ها، یکی از سطوح رشـــد روحی-معنوی، تقویت روحیه معنوی است. تحقق‌پذیری این مهم با اســـتفاده از ظرفیتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی در آموزش و پروش میســـر اســـت. توسعه روحیه معنوی در دانـــش‌آموزان منـــجر به ایـــن می‌شود که هـــمواره خودشان را در برابر اجتماعاتی که در پی خدشه‌دار کردن هویت دینی و انسانی است، حفظ کنند و دچار احساس بی‌هویتی نشوند.

یافته‌های پژوهش در پاســـخگویی به سؤال سوم نشـــان داد که دلالتهای برنامه‌های تربیت اخلاقی دانش‌آمـــوزان بـــرای زندگی آینده در ســـطح رفتاری-کرداری مشـــتمل بر مقوله‌هـــای رفتار مطلوب شـــهروندی، سازگاری با جامعه، مســـئولیت‌پذیری و مراقبت در برابر آسیبهای اخلاقی بوده است. نتایج

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

پژوهش با مطالعات بهرادفر و همکاران (۱۳۹۷)، آتشی و همکاران (۱۳۹۷)، کِری (۲۰۱۰) و ماشینچی و همکاران(۱۳۹۶) همسو بوده است. شرط اساسی برای پذیرش مسئولیت و تقویت تعهد اجتماعی دانش‌آموزان، رشد اخلاقی آنان است به‌طوری که افراد بتوانند در جامعه اظهارنظر، ایفای نقش و انتقاد کنند و مسئولیتی بپذیرند. وقتی که جنبه‌های عملی دانش به دانش‌آموزان آموزش داده شود و اهمیت استفاده از آن در موقعیتهای خارج از مدرسه تبیین شود، دانش‌آموزان فراتر از کلاس به مسائل آگاهی می‌یابند و به بینش مورد لزوم دست می‌یابند که در اخلاق آنها اثرگذار است.

براساس یافته‌ها، یکی از سطوح رفتاری - کرداری، تقویت رفتار مطلوب شهروندی است. ایجاد رفتار مطلوب شهروندی در دانش‌آموزان از استلزامات ورود به زندگی آینده است. تربیت شهروندی به آن بخش از فعالیتهای تعلیم و تربیت اطلاق می‌شود که در اشکال رسمی و غیررسمی افراد یک جامعه را برای عضویت در جامعه سیاسی آماده می‌کند. لزوماً دانش‌آموزان باید در قالب برنامه‌های تربیت اخلاقی با معیارهای رفتار مطلوب شهروندی آشنا شوند تا سبب شود ضمن اینکه از رفتاری مطلوب برای جامعه آینده برخوردار می‌شوند، همواره از بروز رفتارهای نابجا و نابهنجار در گستره جامعه جلوگیری به‌عمل آورند.

بر اساس یافته‌ها، یکی از سطوح رفتاری - کرداری، تقویت سازگاری با جامعه است. بر اساس برنامه‌های اخلاق تربیتی، دانش‌آموزان همواره باید به‌منظور سازگاری با جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، تربیت شوند. سازگاری با جامعه برای دانش‌آموزان وقتی پدیدار می‌شود که با ارزشهای اجتماعی بیش از پیش آشنا شوند و اهمیت آنها را در برقراری نظم و انضباط جامعه درک کنند.

بر اساس یافته‌ها، یکی از سطوح رفتاری - کرداری، مراقبت در برابر آسیبهای اخلاقی است. متولیان تعلیم و تربیت به‌منظور جلوگیری از آسیبهای اخلاقی باید مراقب دانش‌آموزان باشند و به این منظور در قالب برنامه‌های تربیت اخلاقی، به هدایت‌دهی رفتار دانش‌آموزان برای قرار گرفتن در مسیر مناسب اقدام کنند.

پیشنهادهای پژوهشی

- تلاش شود که برنامه‌های تربیتی اخلاقی دانش‌آموزان برای ورود آنها به زندگی آینده مبتنی بر رشد روحی - معنوی دانش‌آموزان تدوین شود. در چنین حالتی دانش‌آموزان در مسیر زندگی خود در طی زمان در برابر دنیای ماشینی و فناورانه دچار مسخ‌شدگی نمی‌شوند و هویت دینی و انسانی خود را به‌گونه‌ای مراقبت می‌کنند که بتوانند به مراتب عالی رشد و قرب‌الی‌الله دست یابند.
- تلاش شود که برنامه‌های تربیتی اخلاقی دانش‌آموزان بر اساس رشد عقلی - شناختی آنها استوار شود. چنان‌که آنها در آینده بتوانند مسیر درست را از نادرست بهتر تشخیص دهند.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

- تلاش شود که برنامه‌های تربیتی اخلاقی دانش‌آموزان با تأکید بر بهبود و ارتقای رفتار و کردار دانش‌آموزان فراهم شوند. در این راستا، مسئولیت‌پذیری و تعهد در برابر جامعه در آنها درونی‌سازی شود. به این ترتیب از بی‌تفاوتی نسبت به مسائل و مشکلات جامعه دوری می‌کنند و برای آینده‌ای که از سلامت تربیتی و اخلاقی برخوردار است، تلاش بیشتری می‌کنند.
- تلاش شود که برنامه‌های تربیتی اخلاقی دانش‌آموزان بر اساس توسعه حس مسئولیت‌پذیری و تعهد به ارزشهای مقدس جمهوری اسلامی ایران طراحی و تدوین شوند.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

منابع

REFERENCES

قرآن‌کریم. (۱۳۷۴). ترجمه مهدی الهی‌قمشه‌ای. تهران: انتشارات رشیدی.

نهج‌البلاغه. (۱۳۹۱). ترجمه سیدجعفر شهیدی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

آتشی، فلکناز؛ گلستانی، سیدهاشم و شمشیری، محمدرضا. (۱۳۹۷). بررسی و تحلیل دلالت‌های تربیتی و فلسفی دیویی. *فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشنامه تربیتی*، ۱۴ (۵۷)، ۱-۲۰.

آریان، حمید و رحیمی‌زاده، علی. (۱۳۹۹). نقش معرفت‌های شهودی در تکامل اختیاری انسان از نظر قرآن. *فصلنامه علمی-پژووهشی معرفت*، ۲۹ (۱۱)، ۱۱-۲۲.

ابراهیمی، جعفر؛ رستمی‌نسب، عباسعلی؛ یاری‌دهنوی، مراد و اخلاقی، مسعود. (۱۳۹۸). معرفت‌شناسی مولانا و دلالت‌های تربیت اخلاقی. *فصل‌نامه علمی عرفانیات در ادب فارسی*، ۱۰ (۴۱)، ۱۱-۳۳.

اخلاقی، اسماعیل. (۱۳۸۸). تربیت دینی در عصر مدرن. *نشریه پگاه حوزه*، شماره ۲۵۸.

اشرافی، شهزاده و زاهدی، انسیه. (۱۳۹۲). مؤلفه های آینده‌نگر تربیت اخلاقی در دیدگاه‌های تعلیم و تربیت و اسلامی. *دومین همایش ملی آینده‌پژوهی*، تهران، شرکت یادگار درخشان آریا.

برقی، رسول و مستانه، یداله. (۱۳۹۶). بررسی آسیبها و ارائه راهکارهای اخلاقی و تربیتی در رابطه با تاثیرات فضای مجازی در تربیت دینی و اسلامی دانش‌آموزان. *هشتمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی و علوم اجتماعی*، تهران، شرکت همایشگران مهر اشراق.

بهرادفر، امیر؛ مقیمی‌راد، محمد و بیدی، علی. (۱۳۹۷). بررسی اهمیت رعایت اصول تربیت اخلاقی جهت افزایش میزان تحمل‌پذیری در هنگام برخورد با نظرات مخالف در محیط‌های اجتماعی (مورد مطالعه دانش‌آموزان دبستان میلاد). *کنفرانس ملی دستاوردهای نوین جهان در تعلیم و تربیت، روانشناسی، حقوق و مطالعات فرهنگی-اجتماعی*، خوی، با همکاری مشترک دانشگاه آزاد اسلامی زرقان و مؤسسه آموزش عالی علامه خویی.

بیرونی‌کاشانی، راضیه؛ باقری، خسرو و زیباکلام مفرد، فاطمه. (۱۳۹۱). تبیین عناصر فلسفه اخلاقی ـ اجتماعی ابن‌سینا و دلالتهای آن در تربیت اخلاقی. *پژوهشنامه مبانی تعلیم و تربیت*، ۲ (۲)، ۵۷-۷۴.

پاکزاد، عبدالعلی و حسینی، زهراسادات. (۱۴۰۰). بررسی نقش جامعه در تربیت اخلاقی دانش‌آموزان دوره متوسطه. *نهمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی*، تهران، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار، دانشکده الهیات و معارف اسلامی هدی.

تقوی نوحه‌ده‌سادات، رضا؛ پایدار، فرشید و امیرهوشنگی، احمد. (۱۳۹۵). پیش‌بینی بنیان‌های اخلاقی دانش‌آموزان از روی نگرش و التزام عملی آنان به نماز و نقش آن در تربیت نوجوانان. *پنجمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی*، تهران، مؤسسه آموزش عالی مهر اروند.

جانیپور، محمد و لطفی، سید مهدی. (۱۳۹۴). نقش آیات اخلاقی قرآن‌کریم در تدوین نظام هدایت فردی و اجتماعی. *فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهرا(س)*، ۱۲ (۲)، ۲۷-۵۳.

حسنی، محمد. (۱۳۸۳). بررسی دیدگاه ارزش‌شناسی علامه طباطبایی و دلالت‌های آن در تربیت اخلاقی. *مجله روانشناسی و علوم تربیتی*، ۳۴ (۲)، ۱۹۹-۲۲۴.

حیدری‌زاده، نسرین؛ اسمعیلی، زهره؛ فرج‌الهی، مهران و صفایی، طیبه. (۱۳۹۷). طراحی و اعتباریابی الگوی تربیت اخلاقی متناسب با ویژگیهای دانش‌آموزان دوره ابتدایی ایران با تأکید بر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. *فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۱۲، ویژه‌نامه، ۲۳۱-۲۴۷.

حیدری‌صوفیانی، زهرا؛ سهراب‌پور، ناهید و نیک‌خواه کهنه‌گورابی، سیدعباس. (۱۳۹۴). بررسی رویکردهای تربیت اخلاقی در مدارس. *اولین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی ایران*، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش حکمت مرتضوی.

دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، (سند مشهد مقدس)*. تهران: وزارت

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

آموزش و پرورش با همکاری شورای عالی انقلاب فرهنگی.

ذوالفقاری، اختر. (۱۳۹۴). بررسی دیدگاه امام علی (ع) به دنیا در نهج‌البلاغه و مقایسه آن با دیدگاه اومانیست‌ها. *اولین همایش ملی تربیت دینی، راهی به سوی تعالی*، میبد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد میبد.

رهنما، اکبر. (۱۳۷۸). *بررسی و تجزیه و تحلیل خاستگاه‌ها، غایات و روش‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه کانت و خواجه نصیرالدین طوسی*. رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.

زکی‌زاده، حبیبه. (۱۳۹۵). دین‌باوری نسل آینده و تربیت اخلاقی. *دومین همایش ملی آسیب‌شناسی تربیت اخلاقی در نظام آموزشی ایران*، یزد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد میبد.

سالاری، سروش؛ به‌جو، عباس؛ ابراهیمی، احمد و نظرصیدی، علی. (۱۳۹۵). تربیت اخلاقی و فضیلت‌های آن در دانش‌آموزان. *دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی و مطالعات اجتماعی ایران*، قم، دبیرخانه دائمی کنفرانس.

سجادی، سیدمهدی. (۱۳۷۹). رویکردها و روش‌های تربیت اخلاقی و ارزشی. *فصلنامه پژوهش‌های فلسفی-کلامی*، ۳، ۱۴۴-۱۶۵.

سعادتمند، مهدی. (۱۳۹۸). نقش انواع شناخت در نظریه«حیات معقول» علامه جعفری. *فصلنامه علمی-پژوهشی قبسات*، ۲۴ (۹۴)، ۱۹۵-۲۱۹.

سلمان‌زاده، پروین و فرهادی، اعظم. (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی اهداف و روش‌های تربیت اخلاقی از منظر پیامبر اکرم(ص) و لورنس کلبرگ. *فصلنامه علمی تخصصی مطالعات قرآنی نامه جامعه*، ۲ (۱۱۵)، ۱۲۷-۱۶۰.

شریعتمداری، علی.(۱۳۸۲). *تعلیم و تربیت اسلامی*. تهران: انتشارات امیرکبیر.

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۶۴). *تفسیر المیزان*، ترجمهٔ سید محمدباقر موسوی، جلدهای ۵ ،۴ و ۲۲ . قم: دفتر انتشارات اسلامی.

عباسی دره‌بیدی، احمد و رستگارمقدم، مهسا. (۱۳۹۴). فرصت‌ها و راهبردهای تربیت دینی- اخلاقی در دوره معاصر و آینده. *کنگره پیشگامان پیشرفت*.

عقیلی، سیدرمضان؛ علم‌الهدی، جمیله و فتحی‌واجارگاه، کوروش. (۱۳۹۷). طراحی الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران. *فصلنامه علمی-پژوهشی تدریس‌پژوهی*، ۶ (۴)، ۱-۲۳.

علی‌پورمقدم، خدیجه؛ ملکی، حسن؛ شریعتی، صدرالدین؛ ابراهیمی‌قوام، صغری و صادقی، علیرضا. (۱۳۹۸). تبیین مبانی و اصول تربیت اخلاقی در آراء و اندیشه‌های علامه فیض کاشانی. *فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش‌های اخلاقی*، ۹ (۴)، ۱۷۷-۱۹۶.

غلام‌پور، میثم؛ پورشافعی، هادی؛ فراستخواه، مقصود و آیتی، محسن. (۱۴۰۰). تبیین عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی با توجه به سیرهٔ رضوی. *فصلنامه علمی- پژوهشی فرهنگ رضوی*، ۹ (۱)، ۱۷۹-۲۰۱.

قائدی، یحیی. (۱۳۸۵). تربیت شهروند آینده. *فصلنامهٔ نوآوری‌های آموزشی*، ۵ (۳)، ۱۸۳-۲۱۱.

کاظمی، محمود و بهرامی، بهرام. (۱۳۹۱). بررسی مفهوم‌شناختی تربیت اخلاقی. *سومین همایش ملی بزرگداشت سهروردی با موضوع اخلاق کاربردی*، دانشگاه زنجان.

کریمی، محمدحسن؛ مرزوقی، رحمت‌اله؛ محمدی، مهدی؛ مزیدی، محمد و تقوی‌نسب، سیده نجمه. (۱۳۹۸). بررسی الزامات تعلیم و تربیت از منظر رویکرد آینده‌گرایی با توجه به اسناد توسعه جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۳۶ (۳)، ۹-۲۸.

ماشینچی، علی‌اصغر؛ غلامیان، رضا؛ حسینی، سیدعلی و علیپور، یعقوب. (۱۳۹۶). آسیب‌های تربیتی و اخلاقی شکاف دیجیتالی بین نسلی. *اولین همایش ملی صادق‌زاده و آسیب‌زدایی پدیده شکاف بین نسلی (زمینه‌ها، چالش‌ها، و راهکارها)*، بوشهر، مؤسسه فرهنگی هنری بام پژوهش پرواز جنوب.

مرادی‌مخلص، حسین؛ حیدری، جمشید و پوطی، نسیبه. (۱۳۹۷). رشد تربیت اخلاقی با تلفیق مؤلفه‌های تفکر انتقادی. *فصلنامه علمی- پژوهشی اخلاق در علوم و فناوری*، ۱۳ (۳)، ۸-۱۵.

مرزوقی، رحمت‌اله و صفری، یحیی. (۱۳۸۶). مبانی و روش‌های تربیت عقلانی از منظر متون اسلامی. دو *فصلنامه تربیت*

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

اسلامی، ۳ (۵)، ۱۳۴-۱۱۵.

مصباح، علی و همکاران. (۱۳۹۴). *روان‌شناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی*. تهران: سمت.

مطهری، مرتضی. (۱۳۷۳). *مجموعه آثار، جلد ۱*. تهران: صدرا.

ملکی، حسن. (۱۳۷۹). تربیت عقلانی در نهج‌البلاغه و دلالت‌های آموزشی آن. *تربیت اسلامی*، ۴، ۴۸۱-۵۰۴.

ـــــــــــــــ . (۱۳۹۰). *شاخص‌های تربیت*. تهران: آییژ.

نوروزی، رضاعلی و هاشمی‌اردکانی، سیدحسن. (۱۳۹۱). تحلیلی بر شناخت و اصول تربیت اشراقی از دیدگاه سهروردی. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۰ (۱۴)، ۷۵-۹۳.

وجدانی، فاطمه؛ ایمانی، محسن؛ اکبریان، رضا و صادق‌زاده قمصری، علیرضا. (۱۳۹۲). ماهیت تربیت اخلاقی از نظر فردی یا جمعی بودن از دیدگاه علامه طباطبایی(ره). *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۱ (۱۸)، ۱۱-۲۳.

وحیدی، زهرا و شاه‌جوان، محبوبه. (۱۳۹۴). تأثیر آموزش تربیت اخلاقی بر اساس تئوری انتخاب گلاسر بر کاهش بحران هویت دانش‌آموزان دختر هنرستان‌های شهر اصفهان. *کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، روانشناسی و علوم اجتماعی*. تهران، شرکت مدیران ایده‌پردازان پایتخت ایلیا.

Berkowitz, M. W. (2011). What works in values education?. *International Journal of Educational Research*, *50*(3), 153-158.

Cheng, Y. C. (2011). Towards the 3rd wave school leadership. *Revista de investigatión Educativa, 29*(2), 253-275.

Curry, J. R. (2010). Addressing the spiritual needs of African American students: Implications for school counselors. *The Journal of Negro Education*, *79*(3), 405-415.

Galvin, R. (2015). How many interviews are enough? Do qualitative interviews in building energy consumption research produce reliable knowledge? *Journal of Building Engineering, 1,* 2-12.

Gough, I., & Macgregor, J. A. (Eds.). (2007). *Well-being in developing countries: From theory to research.* London: Cambridge Press.

Hicks, D. (2012). The future only arrives when things look dangerous: Reflections on futures education in the UK. *Futures, 44*(1), 4-13.

Jayasankar, U., Thirumal, V., & Ponnurangam, D. (2021). A survey on data compression techniques: From the perspective of data quality, coding schemes, data type and applications. *Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences, 33*(2), 119-140.

Lu, J., Li, C., Potts, C. A., & Ufomadu, J. (2020). An exploration of variables that contribute to counseling students' spiritual competence development: Implications for counselor education. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 42, 200–216.

Saat, M. M., Porter, S., & Woodbine, G. (2009). Does religiosity influence ethical sensitivity? An investigation on Malaysian future accountants. *Management & Accounting Review (MAR)*, *8*(2), 17-41.

Shihab, H. A., Rogers, M. F., Gough, J., Mort, M., Cooper, D. N., Day, I. N., ... Campbell, C. (2015). An integrative approach to predicting the functional effects of non-coding and coding sequence variation. *Bioinformatics*, *31*(10), 1536-1543.

Tallent-Runnels, M. K. (2007). Resources for gifted students studying the future. *Gifted Child Today, 30*(1), 50-54.

Tan, B. P., Mahadir Naidu, C., & Jamil Osman, Z. (2018). Moral values and good citizens in a multi-ethnic society: A content analysis of moral education textbooks in Malaysia. *The Journal of Social Studies Research*, *42*(2), 119-134.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]